

घातकपरिकाव्या

Ghatakarpakaavya

कालिदासकृतम् ?

83

3

2080

४३३

रुभ्योनमः ॥ ग्रापितः

ततः इदं निवितमित्या

याः सादृतिं बोधयते ॥

हृदयावनीरदैः प्रियेण वल्लभे

दयाननीरदैः तैः तासां मनोदहके

उष्ट्रं केनान्वयः ॥ प्रा. १११॥

यतः इह संकीर्तयितुं दसमानं दंति ॥ कुंदपु वतसमाद्याः दं

ता अत्रादितं वा खं आकाशं कैः नीरदैः किं नूतः नीरदैः ॥ प्रियही

ना प्रियहीना तस्याः हृदयं चित्तं अवनिः भूमिः तारदंती प्रियहीना ह

निमित्तं शीघ्रं खं उपेक्ष्य आगत्य तया स

॥ गुरुभ्योनमः ॥ निचितं रवमुपेक्ष्य नीरदैः प्रियहीना हृदयाननीरदैः ॥ सालिलैर्निहितं रजः

॥ क्षतौ रविचंद्रावपिनोपलक्षितौ ॥ १॥ हंसा नदं मेघभया द्रवति निशा मुखान्यद्यने चंद्रवति ॥

॥ नवांबुमत्ताः शिखिनो नदंति मेघागमे कुंदसमानं दंति ॥ २॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

लिलैर्जले निहितं म्हापितं तत् किं रजः पूरिः कस्यां क्षितौ ॥ राविचंद्रावपिनोपलक्षितौ मेघैराच्छादे

तत्तान् दृष्टौ ॥ १॥ हे कुंदसमानं दंति तथा हंसाः चक्रांगाः द्रवति गच्छति द्रुगता विसमाधातो कस्मान्नद

मेघभयात् गर्जनासाधसात् अद्य अधुना निशा मुखानि चंद्रवति शत्रियुक्तानि न ॥ तथा शिखि

नामयूराः नदंति नादं कुर्वति ॥ कथं भूताः नवांबुमत्ताः नूतनजलेन दृष्टाः एतत् सर्वं कास्मि

न्काले मेघागमे अर्थद्विर्षा काले ॥ हंसास्तु श्वेतारुणाश्चक्रांगा मानसौकसः ॥ २॥

हे सखितथा निशि नात्रौ भवति ॥ नशो भवति किं नूतनः ॥ आकाशं कीदृशं ॥ वितानं ॥ विगतं ॥ ता

राः यस्य तत् । निद्रा च पश्चादुपैति प्राप्नोति । कंहरिं विष्णुं ॥ कीदृशं सुखं सेवितारं । सुखं सेवते न
 भवतीति यः सुखं सेवितारं ॥ अथवा निद्रा कथं भूता । सुखं सेविता । सुखेन कल्याणं न सेविता ।
 आश्रिता । अनंरीयं उपैति ॥ तथा जलदोमेघः संरंभं भाटोपं आवहति दधाति । संरंभाटोप
 कोपयोरित्यमरः ॥ अथ अधुना जलं ददातीति जलदः कथं भूतः सेंद्रायुधः । सह इंद्रचापेन
 वर्तते इंद्रचापसहितः ॥ ३ ॥ किं वन् । रवन् । गर्जनं दमाना गजानां कथं भूतानां भूधरसन्निभा
 ॥ मेघावृतं निशि निभाति नभो वितारं निद्राभ्युपैति च हरिं सुखं सेवितारं ॥ सेंद्रायुधश्च जल
 ॥ दोधरवन्निभानां संरंभमावहति भूधरसन्निभानां ॥ ३ ॥ ५१ ॥

नागिरित्त्वानां ॥ नभोतरि संसृजं । गगनमनंतं सुखं सर्वं । वियादिष्णुपदे वापि पुंस्याकाशावि
 हायसं नरः ॥ लघुशिप्रमरं दुतमिषमरः । इंद्रायुधः शक्रधनुरी समरः । येतस्वंप्रोषितप्रमद
 यदभ्युच्यते ॥ ३ ॥ ॥ नियतति किं । जलं । केषु पर्वतेषु ॥ कीदृशं जलं । सतदिज्जलदार्पितं ।
 सह तदिता वर्तते तदति सतदिता । सचासौ जलदः सतदिज्जलदार्पितं स्थितं । कीदृशेषु । स्वनदं मोधर
 सीतपद्मगेषु । स्वनं तश्च ते अभोधराश्च मेघाः तैव्याप्रीताः पद्मगाः सर्पा एषु ते स्वनदं मोधरा
 तपद्मगाः तेषां कीदृशं जलं । धीरुखं । परितः समंतात् । धीरोगं पीशोरवो यस्य तत् । कस्तु
 ॥ गुहासु । कथं भूतं । पद्मदरीषु अत्यदुताः सुंदर्या यासुताः तासु ॥ ४ ॥

कोपिशब्दः संभावने। कोपिपुरुषः तानि कांतासु खानि भर्त्या वदनानि संप्रति अधुना प्रसादयति। तोषयति। अवर्जयतीति यावत्। कीदृशानि। रतिविग्रहकोपितानि रतेर्भयिनस्यावेहे प्रणयः। हे कोपितानि कोपस्य भावं प्राप्तानि। अथ च जलदाः स्वनंतः शब्दायमानः। पाथिकान् उक्तं वयंति उक्तं तान् कुर्वन्ति। स्वदेशगम्यं प्रतीतिशेषः। तदनितासु पथि

॥ सतटिज्जलदार्पितं न गेषु स्वनदं भोधरभीतपन्नगेषु ॥ परिधीरवजं लंदरीषु ॥
नेपत्यद्रुत रूपसुंदरीषु ॥ ४४ ॥ क्षिप्रं प्रसादयति संप्रति कोपितानि कांतासु खानि
रतिविग्रहकोपितानि उक्तं वयंति जलदाः पाथिकान् स्वनंतः शोकः समुदहति तदनि
॥ तास्वनंतः ॥ ६ ॥

कवनितासु दृष्टिगोचरेषु। अनंतः ५ ॥ अपरिमाणः शोको वियोगदुखं समुदहति वि
वर्धयति। प्रोषितप्रमदयेदमुच्यते ॥ ६ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ प्रोषितप्रमदया विदे
शगतभट्टकया इदं प्रागुक्तं सर्वमुच्यते ॥ दिनकरस्य सूर्यस्य भावने रास्मि समूहे सादि
तेपिहितमति। न केवलं भावने स्फुरिते सति कलुषात् आकाशात् जले पतति स
ति। किं विशिष्टे जले शोभायने ॥ शोको विनश्यत्स्वं तदुद्भावयतीति शोकभावने।
॥ तस्मिन् नवनिमन्मथेन हृदि प्राधारे हंतुं मारुतं व्यवसिते सति ॥ ६ ॥

अहेतोयदाः हे मेघाः ॥ आगता स्था ॥ यदायासि काले दयितो बहु भोगतः ॥ विदेशस्थः
किं कृत्वा सर्वकालमवलम्ब्य ॥ अमतिक्रम्य जतिव ह्य ॥ इति कष्टं ॥ मां मारयिष्यथ कथं
निनातेनाप्रेय तमेन ॥ किं भूतेन निर्दृणेन ॥ नेर्गता दृष्ट्या ह्यया यस्मात्सः निर्दृणः
न ॥ पुनरपि कीदृशेन ॥ परदेशसेविना ॥ परदेशसेवितुं शीलं त्वमावोयस्यसः परदेश
सेविना ॥ ७ ॥

॥ द्वादिते दिनकरस्य भावने रवाज्जले पतति शोक भावने ॥ मन्मथे च
॥ हृदि हेतुमुद्यते प्रोषित प्रमदयेदमुच्यते ॥ ह्यासर्वकालमवलम्ब्य तो
॥ यदा आगता स्था दयितो गतो यदा ॥ निर्दृणेन परदेशसेविना ॥
॥ मारयिष्यथ हते न मां विना ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

हेतोयदाः यदा दयितो गतः तदा गूयं आगता स्थेति पूर्व श्लोकेन उक्तं ॥ इदानीं वदति ॥ किं
पकारका नद्या भवन्तीति हेतोर्भवतः संदेश हरत्वेन ममोपापकारं कुर्वेति ॥ कः संदेशस्तमा
ह ॥ हे घना हे मेघाः तं पथिकं गूयमेव स्वमुखे नैव ब्रूत ॥ वदत ॥ किं विशिष्टं ॥ पथिकपांसुर्धू
ह्रिस्तं भाति अदत्त इति पांसुलः पुंश्चलः पथिकश्चारी पांसुलश्च ॥ पथिकपांसुलस्तं ॥
किं विशिष्टाः घनाः पथिकशीघ्रलंघना पथिमार्गं शीघ्रगामिन इत्यर्थः ॥ किं वदत ॥

ब्रूत तं पथिकपांसुलं घना गूयमेव पथि ॥ शीघ्रलंघनाः ॥ अन्यदेशरथेति रघुमुच्यतां साधवा तव वधू किमुच्यतां ॥ ८ ॥

यथाहेपथिक अन्यदेशरतिरयमुच्यतां। अन्यदेशरतिः अन्यदेशनिवासः कत्रयअ
स्मिन्वर्षे समये प्रादृषिमुच्यतां त्यज्यतां। अथनगद्वसिचेततदासातववधूः किमुच्य
तां किं। थ्यतामिसर्थः॥६॥ हेयः हेमेवाः तं पथिकं यूयमेव ब्रूतेति पूर्वश्लोकोक्तिः
किंवक्तव्यमिति पृष्टे स्त्रोक्तिविशिष्टः। हेरायस्वामिन् हंसपंडितरापिमाने संप्रति॥

॥ हंसपंडितरापिमाने संप्रति प्रसृष्टा वियतिमानसंप्रति॥ चातकोपितृषितो

॥ बुयाचते॥ दुःखितापथिकसाप्रियाचते॥ नीलशब्दमतिभातिकोमलं

॥ वारिविंदति चचात कोमलं॥ अंबुदैः शिखिगणो विनाद्यते॥ कार

॥ तिः प्रियमया विनाद्यते॥ १०॥

॥ ६७॥

॥ ६७॥

मानससरोवरं लक्ष्मीकृत्य प्रसृष्टा। चालिता। द्यवियति आकाशे। अन्यद्वाचातको
पितृषितो बुयाचते। चातकः सारंगः। याचते। किं। अंबुसलिलं किं भूतश्चातकः॥
तृषितः पिपासितः सन्। दुःखितापथिकसाप्रियाचते। हेपथिकपांथ। प्रियाचते
तवप्रियासादुःखितावर्त्तते जनिता विरहेत्यर्थः॥ ११॥ आतिभाति। अतिशयेन शो
भते॥ किं। नीलशब्दं नवतृणं। किं विशिष्टं। कोमलं। सुकुमारं॥ न केवलं नीलश

ष्यं अतिप्रतिअपिचचातक... १३१॥ अमलं मलरहितं निर्मलमिति यावत् ॥ वारिजलं विंद
ति प्राप्नोति ॥ किंच विनाद्यते सौशिखि गणः मयूरसमूहः अंबुदः मेघः हे प्रिय अथ आस्मिन्क
ले मया विनाद्यते तदकारात् का प्रीतिः ॥ १०॥ अथ आस्मिन्कले कलापिनः कलापा
तिचंद्रकांतिरक्षति तानि कलापानि विद्यते येषां कलापिनः शिखिनः कीदृशाः प्रोषिता
गतभलकातस्याः हृदयांतरः तत्र शोकं लपितुं प्रसूयितुं शीलं येषां ते प्रोषिता हृदयशोकं ल
पिनः ॥ पुनः कीदृशाः स्ते मेघशब्दमुदिताः मेघशब्दं मुदिताः लुष्टाः ॥ अपिच अवसाद्यते

॥ मेघशब्दमुदिताः कलापिनः प्रोषिता हृदयशोकं लपिनः ॥ तोयदागमकेशावसा
॥ द्यते दुर्धरेण मदनेन साध्यते ॥ ११॥ किं रुपापि न वतास्ति कांतया पांडुगंडपातिता
॥ लुकांतया ॥ शोकसागरजले च पातिता लुकांतया ॥ १२॥ १३॥ १४॥

॥ कासाप्रियाते प्रिया कीदृशी तोयदागमकेशावर्षकाले लुका दुर्बला अवसाद्यते घाटयते केन मद
नेन किं विशिष्टेन दुर्धरेण दुःसहेनेत्यर्थः ॥ तव विरहेण प्रावृषिदुःखितारोदतीत्यर्थः ॥ ११॥ हे मे
घाः पापं कंयं ब्रूतेति प्रागुक्तं इदानीं उच्यते ॥ दयालु बोधेयाः पथिकं तलांताधिरह दुःखं
क्तिं न वेदयंतीत्याह ॥ किमिति ॥ किं रुपापि नास्ति न विद्यते कया कांतया योषितया सह ॥
किं विशिष्टया पांडुगंडपातिता लुकांतया पांडुचतौ गंडौ च कपौ लौचतयोः पातिता अलं

कांताकुटिलकेशां तांस्यास्य गंडपाततालकांत । अन्यच्च लघुणस्मरणमेवपातितां ॥ तज्जी
वनोपायद्वयार्थः ॥ कीदृशीतांशकसागरजले वस्य वर्षासुपातितां ॥ शोकस्य बहुलतासागरजलेना
पमा ॥ १२ ॥ हेयनाः पश्येकं यत्नं भूत ॥ अस्मिन्काले न शीकाले मां किमितिसमवेक्षसेना संभा
वयसि कीदृशीमांदीनां रूपणां केपु काननेषु बनेषु ॥ कीदृशेषु कुसुमितकुटजेषु कुसुमितानिपुष्प
विशेषाणीयेषु तानितेषु कोर्यः ॥ प्राच्यविरहानलः प्रवर्धतरत्यर्थः ॥ पुनः कीदृशेषु प्रियरहित
ेषु प्रियया दयितया राहेतेषु कीदृशेषु ॥ समुत्सुकाननेषु समुत्सुकानि उत्कंठितानि जाननानि

॥ कुसुमितकुटजेषु काननेषु प्रियरहितेषु समुत्सुकाननेषु ॥ वहति च कलुषे जले नदीनां

॥ किमिति च मां समवेक्षसे नदीनां ॥ १३ ॥ मार्गेषु मेघसलिलेन विनाशितेषु कामधनुः स्पृ

॥ शतितेन विनाशितेषु गंभीरमेघरासितव्यथिता कदाहं जहां सखि प्रियवियोगजशोकदाहं ॥

नि मुखानियेषां तेषु समुत्सुकाननेषु ॥ न केवलं तथा विधेषु अपि च नदीनां जले वहति च किं विशि

ष्टकलुषे अप्रसन्ने ईदृशे कोले ॥ १३ ॥ यथा हे सखि कदाहं जहां त्यजेयं किं प्रियवियोगजशोक

दाहं ॥ प्रियो गच्छ भः स्तस्य वियोगो विरहः तेन जातः शोकः तस्य दाहं ॥ किं विशिष्टाहं गंभीरमेघ

रासितव्यथिता गंभीरश्चासौ मेघश्च गंभीरमेघस्तस्य रासितेन शब्देन व्यथिता पीडिता ॥ केपु

समुत्सु मार्गेषु पथेषु कथं भूतेषु विनाशितेषु विनाशितेषु प्रापितेषु केन मेघसलिलेन मेघ्या

॥ नासलिले तेन ॥ अन्यच्च ॥ कामः कंदर्पः धनुश्च संस्पृशति

कथं विनातेन वक्षु मेन किं विशिष्टं धनुः शितेषु शिताः तीक्ष्णाः इषवो बाणाय स्य तत् शितेषु
एतेन किमन्तं भवति । वर्षा काले बलवान् काम इति ॥ १५ ॥ यथा अथ अस्मिन् वर्षा काले वनानि
प्रातिष्ठां । केषां केतकानां किं विशिष्टानां विराजितानां विशेषदीप्तिप्रापितानां कैः नवव
रिकणैः । न वंचत तवारिच नववारि तस्य कणाः तैर्विनिर्गताः । अस्मिन् वर्षे जलशोकरैः । कुसुमगंधितये
तिपाठेति स्पष्टार्थः । पुनरपि कीदृशीनां । स्वनदं भोधरवातबीजितानां । अपो जलं तधारयंतीतीत्यं
भोधरास्तथा वातः समीरः स्तेनबीजितानि निचलितानि । तेषां । पुनरपि किं विशिष्टानां । निवे

॥ नववारिकणैर्विराजितानां स्वनदं भोधरवातबीजितानां ॥ मदनस्य कृते निवेतकानां प्राति
॥ मांती हवनानि केतकानां ॥ १५ ॥ तस्माद्युयवांसुतरांससर्जप्रजापतिः कामनिवाससर्ज
मंजरीभिः प्रवरो वनानां नेत्रोत्सवश्चासि सस्यौवनानां ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

तकानां विटपानां । निवेतकानां गृहाणां । कृते । कस्य मदनस्य । वर्षा काले केतकी । कुसुमानि गं
धीनि भवन्ति ततः कारणात् तत्र कामो निवसतीत्यर्थः ॥ तथा हे कामनिवाससर्ज त्वाभवं तं य
ससर्जसृष्टवान् । कः प्रजापतिः श्रृष्टा सुतरां तस्मात् ॥ शो । नानिवासः आश्रयः कास्य का
मस्य निवासः सचासौ सर्जश्च ससर्जवृक्षविशेषः ॥ हे कामनिवाससर्ज । कीदृशः प्रवरः प्र
धानकेषामध्ये वनानां कैः कृत्वा प्रवरः मंजरीभिः कुसुमितलताभिः । न केवलं मंजरीभिः
प्रवरो नेत्रोत्सवश्चासि । नेत्रोत्सवो नेत्रोत्सवः । आनंदस्तंभो सप्तवसि । केषां सयौ

वनानां सह यौवनेन वर्तते स यौवनास्तेषां स यौवनानां सः कुसुमानि तरुणानां नेत्रोत्सवकारणानि प
वंतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ नवकंदं बभ्रुहं ते तव शिरसा अवजतास्मि प्रणतास्मि ॥ यतः कारणात् ते तव कुसु
मस्मिते मदनः कंदो विसर्जितः कथं मृतस्य अतिदुःप्रहस्य अतिशयेन दुःखेन प्रसंस्यते सोऽंशुः कथं ते ये सः
तस्यातिदुःप्रहस्य कुटजतरो कुसुममेव स्मितं हसितं कुसुमस्मितं ॥ अन्यत्र हे कुटज किं महस्पते क
कुसुमैः अतः स्तवतरो मूले निपातितास्मि प्रणतास्मि को मी प्रायः ॥ प्रावृषि विरहो भवति ॥ १७ ॥ तं य

॥ नवकंदं बभ्रुहं ते तव शिरसा स्मिते वसति ते मदनः कुसुमस्मिते ॥ कुटज किं कुसुमैरवस्पते ॥ १८ ॥
॥ पातिता स्यति दुःप्रहस्यते ॥ १९ ॥ तरुवर विनतास्मिते सदा हं हृदयं मे प्रकरोषि किं सदा हं ॥
॥ तव कुसुम निरीक्षणे उ पदे हं विसृजेयं सहसैव नीपदे हं ॥ २० ॥ कुसुमे तु पशो मीतां सितैः
॥ घनमुक्तां बुलवप्रकाशितैः ॥ मधुनः समवेक्ष्य कालतां मम रश्मिं बतियथि कालतां ॥ २१ ॥

थाहेतुः ॥ नीपकंदं ते तव सदा सर्वदापि विनतास्मि प्रणतास्मि अहमेव विस्रायते त्वयाममह
दयं सदा हं प्रकरोषि यतस्तव निरीक्षणे अपदे मम प्रस्तावे देहं पुरहं विसृजेयं सजेयं ॥ कथं सह
सासाहसात् एतेन किमुक्तं भवति ॥ न केवलं कुटजपदं नीपोपि प्रियरहितानां दुःप्रसहो भवति
॥ २२ ॥ ॥ त्रमेरो भृगश्चुं बति ॥ किं युथि कालतां ॥ वृक्ष विशेष लतां कीदृशी ॥ उपशो मीतां कैः कुसु
मैः पुष्पैः कीदृशीः शितैः शुभ्रैः पुनः कीदृशीः घनमुक्तां बुलवप्रकाशितैः घनेन मेघेन परित्यक्ते
यत् ॥ अंबुतसं नवाः कणाः तैः प्रक शितानितैः ॥ मधुक्तां बुलवप्रकाशितैः किं कृता समवेक्ष्य द

॥ कालतां अवलोक्य वस्तुनस्य ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥

यथा हे घनाः पाथ तस्य मेव ब्रूतायाः किं न रससंवेगेऽपि तमानयन्ति भृङ्गं तिकासिनकाले ॥ ११ ॥
 मेकपुनर्दोषु कीदृशेषु सेंद्रायुधाबुग ॥ न दुर्दिनेषु ॥ वक्तव्यपजन्दस्तनितेन दुर्दिनेषु हि स्फुटं ॥
 केवले रससंमानयति सर्वोश्च समानयन्ति खलु कुर्वति ॥ तासामृतुः सफलः ॥ १२ ॥ अथ यथैव प्रस
 त्ति ॥ एतदिति दयालुः पथिकः सदनं गृहं प्रत्या ययौ आगतवान् ॥ ऊनदिनैः अदृष्टदिवसे
 यः किमिति चित्तुनदिनैः अतः अमोघैः सफलैः किं कृत्वा एतत्सर्वं कथं यथा स्यात्तथा तस्याः प्राप्ति
 तप्रमदायावचः कचनं निशम्य श्रुत्वा कीदृशं वचः जलदैः मोघैः एवं पूर्वोक्तं किं विपापितवनास्ति कोत
 ये सारि रूपं कीदृशैः जलदैः अमोघैः सत्यप्रतिज्ञैः कीदृश्यास्तस्याः विरहानलपीडितायाः विरहानले
 ॥ तासामृतुः सफल एव हि यादिनेषु सेंद्राफेधां लुधरगार्जितदुर्दिनेषु ॥ रससंवेधियतमैः सह मान
 ॥ यति मेवागमे प्रियसखीश्च समानयन्ति ॥ १३ ॥ एतन्निशम्य विरहानलपीडितायास्तस्यावचः स्व
 ॥ लुदया लुरपीडितायाः ॥ साध्वी भिरेव मुदितं जलदैरमोघैः प्रीत्या ययौ सदनमूनदिनैरमोघैः ॥ १४ ॥
 ॥ तावानुरक्तवनितासुरतैः शयेयं भवेत्तस्मिन् न स्वप्नयेन चित्तैः न परमार्थेनानुरक्तारागकृत्तासाचासौ
 ॥ मकैः परेण ॥ तस्मै वहयमुदकं चटस्वर्परेण ॥ १५ ॥ इति श्रीकालिदासकृतमद्यतनवर्षरसपूर्णं ॥
 नाव्यप्यितायाः पुनः कीदृशास्तस्याः साध्वीभिः पतिव्रताभिः ईडितायोः स्तुत्यायाः ॥ अग्रगण्याया इत्यर्थः ॥
 खलु निश्चयं ॥ १६ ॥ येन परेण कविना अहं यमकैः जीयेत तस्मै अहं चटस्वर्परेण उदकं वहयं ॥ तस्य किं क
 राभवेयमिसरी ॥ अथ हं जीयेत दामयैवोहं जीयेय एतां प्रतिज्ञां देदीकृणार्थं शपथदयं प्राह कविः ॥
 तावानुरक्तवनितासुरतैः शयेयं भवेत्तस्मिन् न स्वप्नयेन चित्तैः न परमार्थेनानुरक्तारागकृत्तासाचासौ
 वनिता तस्याः सुरतानि न प्राप्नुया मिसर्यः ॥ यदि प्रतिज्ञां तं पालयन्ति तृषितः पिपासितः कर
 कोशयेयं ह पुटपातयं मे बुजेन नालभ्य प्राशयेयं ॥ १७ ॥ इति कालिदासकृतमद्यतनवर्षरसपूर्णं ॥ १८ ॥